

**ارزیابی دگرگونی کیفیت زندگی در
سکونتگاههای غیررسمی در دهه گذشته
(مطالعه موردی: دولت آباد کرمانشاه)**

کیومرث ایران دوست*، عرفان پاکزاد**

مقدمه: سکونتگاههای غیررسمی نمودی از فقر و برآمده از نارسائیهایی سیاستهای مسکن و نادیده گرفتن نیاز بخش گسترده‌ای از کم‌درآمدهای شهری هستند که بسته به عواملی همچون جایگاه جغرافیایی، مطلوبیت مکان، ویژگیهای اجتماعی گروههای ساکن، سطح خدمات و تسهیلات، برنامه‌های پیش رو و امید به آینده، دارای ارزش سکونتی و به تبع آن مسیر توسعه ناهمسانی هستند و کیفیت زندگی در برخی از این سکونتگاهها بهبود قابل توجهی یافته است. **روش:** این پژوهش با روشی آمیخته از دو روش تحلیل ثانویه و روش شبه پانل و با بکارگیری گردآوری اطلاعات میدانی در دو مقطع زمانی در بازه ۸ سال به بررسی همسنجی دگرگونی مسکن و شرایط زندگی در یکی از بزرگ‌ترین سکونتگاههای غیررسمی شهر کرمانشاه پرداخته است. سکونتگاه دولت‌آباد با ۴۵ هزار نفر جمعیت در غرب شهر کرمانشاه، جامعه آماری این پژوهش است.

یافته‌ها: شاخصهای گوناگون مؤثر بر زندگی تهی‌دستان، از جمله شاخصهای جمعیتی، اشتغال و بیمه، دسترسی، مسکن، تسهیلات، دسترسی به منابع مالی رسمی تأمین مسکن و کسب‌وکار روند روبه بهبودی داشته‌اند، این روند در بیشتر موارد چشمگیر و درخور نگرش بوده است. در مقابل، با توجه به یکپارچگی سکونتگاه با شهر و گسترش فرهنگ شهری، برخی شاخصهای وابسته به سرمایه اجتماعی با افت روبرو بوده است.

بحث: روند بهبود شرایط در محله دولت‌آباد برآمده از دگرگونیهای اقتصادی و اجتماعی دهه کنونی است که تا اندازه‌ای برنامه‌های رسمی بهسازی مسکن توانسته به‌ویژه در پیوستگی با محیط، روند بهبود را شتاب بخشد. این بررسی نشان داد که روند دشواریهای دولت‌آباد از چالش کالبدی به سوی چالشی اجتماعی گردش کرده و مسئله و نیاز امروز آن از سرشت توسعه اجتماع محلی است.

کلیدواژه‌ها: ارتقاء و بهسازی، تحول و دگرگونی، سکونتگاه غیررسمی، کیفیت زندگی

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۹۴/۴/۲

* دکترا برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه کردستان، (نویسنده مسئول)، <kau1348@yahoo.com>

** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علم و صنعت ایران

مقدمه

اسکان غیررسمی نمودی از تهیدستی است که به‌طور عمده برآمده از نارسایی سیاست‌های دولتی و یا بی‌توجهی به نیاز مسکن گروه‌های کم‌درآمد در گذار شهرنشینی شتابان است. در دهه گذشته روند شکل‌گیری پرشتاب و گسترش فزاینده سکونتگاه‌های غیررسمی به آهستگی جای خود را به تثبیت و دگرگونی درونی سکونتگاه‌ها داد. روند دگرگونی این سکونتگاه‌ها در طول زمان می‌تواند به صورتی برنامه‌ریزی‌شده از سوی مدیریت شهری، یا برانگیخته و برآمده از دگرگونی‌های تدریجی درونی و دگرگونی شرایط زندگی به وسیله ساکنان و یا آمیزه‌ای از این دو باشد. این سکونتگاه‌ها بر پایه ارج زندگی پیش از سکونت ساکنان و پیوندهای روستایی با سکونتگاه‌های جدید، ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی گروه‌های ساکن به‌ویژه فرآیند جمعیت‌شناسی و مهاجرت‌ها، میزان اهمیت بخش غیررسمی و اقتصاد غیررسمی، موقعیت جغرافیایی، مطلوبیت مکان، ویژگی‌های اجتماعی گروه‌های ساکن، سطح خدمات و تسهیلات، برنامه‌های پیش رو و امید به آینده از ارزش سکونتی متفاوتی برخوردارند و بسیاری از این سکونتگاه‌ها روند رو به بهبود داشته و برخی دیگر روبه‌زوال می‌روند.

بر همین اساس استاکس در ۱۹۶۰ به بیان مفهوم آلونک امید و یأس پرداخت. منظور استاکس از آلونک‌های امید، سکونتگاه‌هایی بود که روند رو به بهبود و آینده‌ای روشن در پیش داشتند و برخلاف آن آلونک‌های یأس چشم‌اندازی روشن از ارتقاء را نشان نداده و به تعبیری در قهقرا و زوال قرار داشتند. سازمان ملل متحد نیز بر این دسته‌بندی تأکید کرده و راه مواجهه با هر یک از این دو نوع کلی را متفاوت می‌داند، اینجاست که اهمیت شناخت روند تغییرات خصوصیات کلی سکونتگاه‌های غیررسمی روشن می‌شود.

هدف پژوهش حاضر بررسی تغییرات محله دولت‌آباد به‌عنوان یکی از سکونتگاه‌های پرجمعیت و مهم شهر کرمانشاه، طی فاصله زمانی ۸ ساله است. این محله با جمعیت انبوه

خود نقش مهمی در اقتصاد شهر کرمانشاه ایفا می‌کند و یکی از ۴ سکونتگاه هدف طرح مطالعاتی امکان‌سنجی طرح بهسازی و توانمندسازی اجتماعی شهر کرمانشاه که در سال ۱۳۸۲ توسط شرکت مهندسی مشاور تدبیر شهر صورت گرفته است، به‌شمار می‌رود. شناخت روند دگرگونی شرایط کلی دولت‌آباد و دلایل این دگرگونی می‌تواند ارائه‌کننده تجربه خوبی در زمینه سکونتگاههای غیررسمی رو به بهبود باشد که در صورت هماهنگی برنامه‌های بهسازی می‌تواند بسیار مؤثر و مفید باشد. در این مقاله روند تغییرات شاخصهای گوناگون مؤثر بر کیفیت زندگی در محله بین سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ بررسی شده و نتایج به دست آمده ارائه می‌گردد. شاخصهای مورد بررسی در این مقاله از نظرات صاحب‌نظران این زمینه اخذ شده و در یک پرسشنامه ۴۵ سؤالی که ترکیبی از پرسشنامه باز و بسته است، گنجانده شده است.

پیشینه تجربی

انگلس با مشاهده سکونتگاههای کارگری انگلستان در اواخر قرن نوزدهم میلادی، با دید نقادانه‌ای به بررسی شرایط فقرا در نظام سرمایه‌داری پرداخته و به تداوم روند نامناسب مسکن در صورت تداوم سرمایه‌داری، معتقد بود. جامعه‌شناسان مکتب شیکاگو نیز به مسئله مسکن فقرا و مکان سکونت آنها در شهر پرداختند. از دید الگوهای مکتب شیکاگو، فقرا با توجه به عواملی چون ارزش زمین و میزان اجاره و هزینه‌های حمل‌ونقل، ناگزیر به سکونت در مکانهای کم‌ارزش و بخشهایی از شهر می‌شوند که ارزش سکونتی زیادی ندارند (پیران، ۱۳۸۱؛ ایراندوست، ۱۳۸۹). چارلز آبرامز، نظریه‌پرداز آمریکایی مسکن برای نخستین بار تفاوت میان انواع سکونتگاههای فقیرنشین را بیان کرده و بر نقش بخش خصوصی در بهبود این سکونتگاهها، تأکید کرد (لادن و رزقی شیرسوار، ۱۳۸۸؛ مارکس^۱، ۲۰۰۷). سپس استاکس

1. Marx

به ترسیم مشخصات سکونتگاههای فقیرنشین موفق و روبه توسعه پرداخت و بسیاری از این سکونتگاهها را سکونتگاه امید برای فقرای شهری نامید و پس از آن ویلیام مانگین بر نیروی مثبت مسکن خودیار در تأمین مسکن و ارتقاء سکونتگاههای غیررسمی تأکید کرد (پاتر و ایونز، ۱۳۸۴).

در ادامه ترنر^۱ با تأکید بر خودیاری در مسکن به بررسی پدیده سکونتگاه غیررسمی پرداخت و تأثیر زیادی بر روی سیاستهای سازمانهای بین‌المللی و غیردولتی همچون بانک جهانی گذاشت. یکی از جنبه‌های نوآورانه کار وی تبیین روند پویایی سکونت فقرای شهری با توجه به روند سکونتی آنها بود. بر این اساس گروههای ساکن در این سکونتگاهها به ۳ دسته طلایه‌دار (مهاجران نورسیده، در پی استقرار در هسته اقتصادی شهر و یافتن شغل)، جویندگان تثبیت موقعیتی (در پی دستیابی به استانداردهای بالاتر و حتی مالکیت مسکن)، و جویندگان پایگاه درآمدی متوسط (در حال طی کردن پله‌های ترقی) تقسیم کرد (همان). هرناندو دوسوتو نیز پس از سالها مطالعه سکونتگاههای غیررسمی در پرو، نداشتن قدرت سیاسی - اقتصادی را عامل غیررسمی شدن این سکونتگاهها دانسته و مهم‌ترین عامل را در بهبود روند تحول و دگرگونی این سکونتگاهها، رسمیت بخشیدن مسکن دانست (دوسوتو، ۱۳۸۵). بدون تردید یکی از ارزشمندترین مطالعات در مورد روند تحول و دگرگونی سکونتگاههای غیررسمی را پرلمن^۲ (۲۰۱۰) انجام داده است. وی پس از ۴ دهه مطالعه بر روی فاولاهای شهر ریودوژانیروی برزیل روند این پدیده را حرکت از افسانه حاشیه‌نشینی به واقعیت حاشیه‌نشینی پسا صنعتی عصر حاضر بیان کرده است. او بر پایه تعریف آمارتیاسن از فقر، حاشیه‌نشینی را موضوعی چند بعدی دانسته که هر بعد آن باعث نوعی از محرومیت می‌شود به نظر او حاشیه‌نشینی اجتماعی به طرد

1. Turner
2. Perlman

اجتماعی، حاشیه‌نشینی فرهنگی به مغایرت، حاشیه‌نشینی اقتصادی به محرومیت از استعدادها، ظرفیتهای و تفکر دوباره در مورد داراییها و درآمدها و حاشیه‌نشینی سیاسی به بی‌صدایی و محرومیت از حقوق شهروندی منجر خواهد شد.

یکی از نخستین مطالعات سکونتگاههای غیررسمی در ایران، از سال ۱۳۴۲ و پس از تشکیل وزارت آبادانی و مسکن، زیر نظر مدیریت امور اجتماعی آن وزارتخانه و سازمان برنامه و بودجه وقت انجام شد که بیشتر به تشریح توصیفی زندگی ساکنان محله‌های حاشیه‌ای از جمله شهر کرمانشاه پرداخته است (احسن و دیگران، ۱۳۵۱). پس از آن پیران (۱۳۶۷ و ۱۳۸۱) از دهه ۱۳۶۰ شمسی اقدام به چاپ مجموعه مقالات ارزشمندی در این باب کرده است. مجموعه مقالات شهرنشینی شتابان و ناهمگون که در سالهای ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷ در ماهنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی به چاپ رسیده است، "تحلیل جامعه شناختی مسکن شهری در ایران" و "باز هم در باب اسکان غیررسمی: تجربه شیرآباد زاهدان"، نیز از دیگر مقالات ارزشمند وی محسوب می‌شود. مظفر صرافى نیز در مقالات ارزشمندی همچون "بازنگری ویژگیهای اسکان خودانگیخته در ایران"، "به سوی تدوین سند ملی ساماندهی اسکان غیررسمی" و "ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی کشور در پرتو حکمروایی خوب شهری" بر قابلیت‌های درون‌زا و روبه توسعه این سکونتگاهها تأکید کرده است (صرافی، ۱۳۸۶). در مورد وضعیت سکونتگاههای غیررسمی در یک مقطع زمانی مطالعات متنوعی انجام شده است که از جمله آنها و در رابطه با شهر کرمانشاه می‌توان به مطالعات امکان‌سنجی بهسازی و توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی اشاره کرد که بسیاری از مشخصات برخی از محله‌های غیررسمی را نشان داده است (ایراندوست، ۱۳۸۹). با این وجود کم‌تر به مقایسه تحولات و دگرگونی شاخصهای گوناگون در این سکونتگاهها پرداخته شده است.

چارچوب نظری

سکونتگاه غیررسمی یکی از چهره‌های بارز فقر شهری است که درون یا مجاور شهرها (به‌ویژه شهرهای بزرگ) به شکلی خودرو، فاقد مجوز ساختمان و برنامه رسمی شهرسازی با تجمعی از گروه‌های کم‌درآمد و سطح نازلی از کمیت و کیفیت زندگی شکل می‌گیرد که با عناوینی همچون حاشیه‌نشینی، اسکان غیررسمی، سکونتگاه‌های خودرو و نابسامان و اجتماعات آلونکی خوانده می‌شود (صرافی، ۱۳۸۲). نقطه اشتراک شکل‌گیری همه سکونتگاه‌های غیررسمی ترکیب فقر و سیاست‌های ناکارآمد محلی یا به عبارت دیگر تفوق بازار (زمین، مصالح و نیروی کار) غیررسمی به بازار رسمی است (ایراندوست، ۱۳۸۹؛ خضرای، ۱۳۸۱). گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی بدون تردید نتیجه افزایش جمعیت بدون وجود تمهیدات سکونتی است که ناشی از یکی از ۴ فرآیند مهاجرت روستا شهری، رشد طبیعی، ترکیبی از رشد طبیعی و رشد مهاجرتی و جابجایی جمعیت ناشی از جنگ‌ها یا کشمکش و خشونت‌های داخلی می‌باشند (هویتات، ۲۰۰۳). غیررسمی بودن این سکونتگاه‌ها به ۴ جنبه مسکن (از خانه‌های بتنی با کیفیت تا کلبه‌های بی‌پنجره)، زیرساخت (از کمبود تا فقدان)، مالکیت زمین (نه تنها قانونی بودن مالکیت بلکه امنیت آن) و موقعیت (نزدیکی به فرصت‌های کسب درآمد) بر می‌گردد (سازمان ملل متحد، ۲۰۰۸).

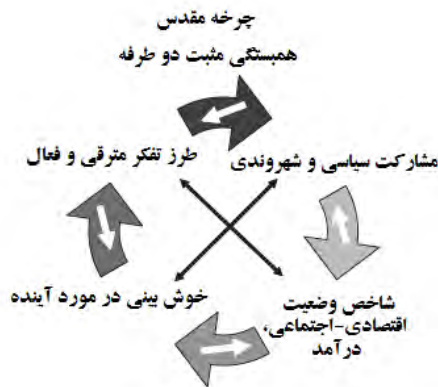
از نظر بسیاری از صاحب‌نظران، سکونتگاه غیررسمی یک فرصت برای شهر و فقرای شهری است تا در شرایطی که نظام برنامه‌ریزی برای آنان راه‌حل و گزینه‌ای ندارد، خود خارج از چارچوب، به مثابه یک راه‌حل به بخش غیررسمی مسکن روی بیاورند تا جایی که مانگین آن را نه یک مشکل، بلکه یک راه‌حل دانسته و ترنر بر جنبه‌های رو به توسعه آن برای شهر و فقرا تأکید کرده است (پاتر و ایونز، ۱۳۸۴). از نظر پرلمن نیز این

1. Habitat
2. United Nations

سکونتگاهها دارای عملکردهای مثبتی چون تأمین مسکن آزاد، تأمین پایگاه مناسبی برای مهاجران، ایجاد صنایع خانوادگی و کوچک، نزدیکی محل کار به خانه، ایجاد احساس تعلق به اجتماع و تأمین نیروی کار ارزان و کارآفرین کوچک مقیاس می‌باشند (مشکینی و همکاران، ۱۳۸۹). وجود این مزایا به منزله چشم‌پوشی از مشکلات و مخاطرات متعدد این سکونتگاهها نیست؛ اما دیگر حذف و تخلیه اجباری، جابه‌جایی، یا نادیده گرفتن این سکونتگاهها راه‌حل این مشکلات و مخاطرات نیست. حل مشکل سکونتگاههای غیررسمی نیازمند راهکاری میان مدت تا بلند مدت است که خود به اصلاحاتی ساختاری در زمینه‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، بالا بردن درجه استقلال مدیریتی و تأمین منابع مالی محلی احتیاج دارد. در کوتاه مدت نیز باید اقدامات ارتقاءبخشی شهری به‌صورت چرخه‌ای و بر پایه فرهنگ و خصوصاً مشارکت ساکنان و دست اندرکاران انجام شود. مهم‌ترین مانع پیشرفت بهبود سکونتگاههای غیررسمی، نبود خواست سیاسی برای کاربست رویکردی ساختاری، پایدار و بزرگ مقیاس است. بدون شک کلید موفقیت در دستیابی به برنامه‌ای پایدار و دخالتی ساختاری، اراده سیاسی و مدیریتی است (پیران، ۱۳۸۱؛ مالسوردی و اچپینتی^۱، ۲۰۰۳؛ هیتات، ۲۰۰۳).

اگرچه در رویکردهای جدید، به خودیاری و فعالیت از درون ساکنان تأکید شده است اما وجود حکمروایی کارآمد محلی، برای ایفای نقش رهبری در روند بهبود این سکونتگاهها الزامی است. به عبارتی دیگر با پذیرفتن خلاقیت‌های محلی و غیررسمی باید نوعی برنامه‌ریزی کنترلی نیز برای ایجاد دگرگونی مثبت در مقیاس بزرگ در پیش گرفته شود. در مورد روند دخالت در سکونتگاههای غیررسمی، ترنر بر روند توسعه از پایین به بالا تأکید می‌کند.

1. Occhipinti

شکل (۱) چرخه بهبود شرایط سکونتگاههای غیررسمی

منبع: پرلمن، ۲۰۱۰

این رویکرد ترنر شامل ۳ وجه اساسی دیدگاه مطلوب به جوامع، دیدگاه مطلوب به مشارکت و دخالت مردم و مدیریت انسانی درست در مقابل مدیریت اجباری و علمی و دیدگاه خصمانه درباره بروکراسی، می‌باشد (ورولین، ۱۳۸۹). به عقیده وی، اگر دخالتی عمومی در سکونتگاههای غیررسمی انجام نشود، خود ساکنان در بلندمدت ظرفیت بهبود سکونتگاهشان را دارند. وی بهبود بخشیدن کیفیت زندگی در این سکونتگاهها را نه برعهده برنامه‌ریزان که بر عهده ساکنان می‌داند (کاستیو^۱، ۲۰۰۸). در این باره پرلمن نیز ۴ کلید را برای ایجاد دگرگونی مثبت در روند گسترش سکونتگاههای غیررسمی، بیان می‌کند. این ۴ کلید با یکدیگر در ارتباطی مثبت بود و در کنار یکدیگر چرخه مقدسی را شکل داده که در صورت رعایت آن، می‌توان شرایط سکونتگاههای غیررسمی را بهبود بخشید. این چهار اصل، مشارکت سیاسی و شهروندی، شاخص وضعیت اقتصادی-اجتماعی و درآمد، خوش‌بینی در مورد آینده و طرز تفکر مترقی و فعال هستند. این چرخه

1. Castillo

در شکل (۱) نشان داده شده است. (پرلن، ۲۰۱۰)

پس از آشکار شدن کاستیهای کوچک و بزرگ رویکردهای رویارویی با سکونتگاههای غیررسمی شامل نادیده گرفتن، تخلیه اجباری و حذف، خودیاری، مسکن عمومی یا اجتماعی، طرحهای مکان-خدمات و طرحهای بهسازی و ارتقاءبخشی، سرانجام رویکرد توانمندسازی از اوایل دهه ۱۹۹۰ تا کنون به دیدگاه مورد قبول جهانی بدل شده است (ایراندوست، ۱۳۸۹). توانمندسازی رهیافتی نوین برای حل مسئله فقر شهری است که دیگر مهندسی ساختمان و تزریق منابع مالی صرف را راهگشا نمی‌داند، بلکه نوعی مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل ارتباط بخش عمومی و سازمانهای غیردولتی و محلی و مشارکت فعال مورد نظر است (ایراندوست، ۱۳۸۹). در ایران نیز این رویکرد با فاصله زمانی نسبتاً زیادی پیگیری شد و تا امروز به یگانه دیدگاه مقبول در زمینه مواجهه با سکونتگاههای غیررسمی بدل شده است. نقطه عطف توجه دولت ایران به پذیرش صریح رویکرد توانمندسازی در قبال سکونتگاههای غیررسمی کشور به تصویب «سند توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی» در سال ۱۳۸۲ باز می‌گردد. (علاءالدینی و همکاران، ۱۳۹۰). طرحهای توانمندسازی دارای ۴ وجه گوناگون اجتماعی (توانمندسازی اجتماعی)، فرهنگی (توانمندسازی فرهنگی)، اقتصادی (توانمندسازی اقتصادی) و کالبدی (ارتقاء و بهسازی محیط) هستند. علت این دسته‌بندی داخلی این است که ساکنان سکونتگاههای غیررسمی براساس ابعاد گوناگون زندگی، یعنی کالبدی (مسکن ناهنجار)، اجتماعی- فرهنگی (روابط اجتماعی متفاوت با جامعه شهری) و اقتصادی (ویژگیهای اشتغال، درآمد و مهارت و ...) متمایز می‌شوند و در واقع از این لحاظ محروم‌ترین گروههای جامعه شهری به‌شمار می‌آیند (حاج‌یوسفی، ۱۳۸۱). راهبرد تحقق اهداف مربوط به وجوه گوناگون کالبدی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی، در رویکرد توانمندسازی، سازماندهی اجتماعی و مشارکت عمومی برای سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری، انتخاب راه‌حلهای گوناگون، ایجاد

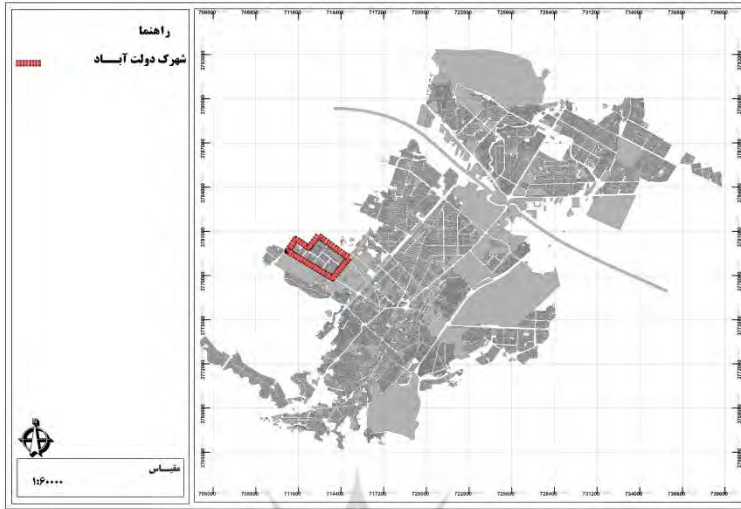
مدیریت درونی، فراهم کردن شرایط اجرای سیاستها و تبدیل این خواسته‌ها به پروژه‌های اجتماعی، عمومی و اقتصادی و مدیریتی، نهادسازی کالبدی و محیطی است (تدبیرشهر، ۱۳۸۲).

روش

این پژوهش با روشی مرکب از دو روش تحلیل ثانویه و شبه پانل و به صورتی توصیفی - تحلیلی انجام شده است. برای بررسی روند دگرگونی دولت‌آباد ضمن بررسی آمار و اطلاعات و اسناد موجود، از مقایسه نتایج پرسشنامه‌ای مشابه که در سالهای ۱۳۸۴ و ۱۳۹۲، با تعداد نمونه برابر، توزیع شده‌اند، بهره گرفته شده است. اگرچه تعداد نمونه‌ها در هر دو پژوهش برابر بوده است اما به علت تفاوت در هویت افراد مخاطب، نمی‌توان روش تحقیق را پانل خالص دانست. علاوه بر پرسشنامه از مصاحبه با ساکنان نیز اطلاعات مفیدی گردآمده است. جامعه آماری پژوهش، کل محله دولت‌آباد است. نمونه‌های دو دوره متفاوت و تصادفی است. کل محدوده شامل ۱۸۵ بلوک و ۷۶۴۷ پلاک است. اساس بررسی تغییرات بر مطالعات پرسشنامه‌ای است که با توجه به تعداد زیاد قطعات، تعداد نمونه‌ها ۲٪ انتخاب شده است که ۳۲۸ نمونه است. در این پژوهش سعی شده است که ویژگی‌هایی مورد بررسی قرار گیرند که به صورت کاربردی در طرحهای توانمندسازی و بهسازی آتی نمونه موردی قابل استفاده باشند. سه محور اصلی رویکرد توانمندسازی شامل وجوه اجتماعی (جمعیتی، اجتماعی - فرهنگی)، اقتصادی و کالبدی است. شاخصهایی که برای بررسی این سه وجه اساسی مورد استفاده قرار می‌گیرند، مشخص‌کننده کیفیت زندگی در این سکونتگاهها هستند که در این پژوهش برای بخش اجتماعی از دو زیربخش جمعیتی (شامل شاخصهای بعد خانوار، میانگین سنی، نسبت جنسی، نرخ باسوادی، گروه سنی) و اجتماعی (شاخص سرمایه اجتماعی)، برای بخش اقتصادی از دو زیر بخش اشتغال (شامل شاخصهای گروههای شغلی، درصد اشتغال و بار تکفل) و تأمین مالی (شامل دو شاخص اخذ وام و داشتن پس‌انداز) و

سرانجام برای بخش کالبدی از سه زیربخش کاربری اراضی، مسکن (شاخصهای متعدد) و تسهیلات مسکن و زندگی، استفاده شده است.

شهر کرمانشاه مرکز استان کرمانشاه است که با جمعیتی بالغ بر ۸۵۰ هزار نفر، یکی از ۱۰ شهر مهم و پرجمعیت کشور است و اسکان غیررسمی در آن از دامنه وسیعی برخوردار است. در اوایل دهه ۱۳۴۰ محله کولی‌آباد به‌مثابه نخستین سکونتگاه فقیرنشین شهری ظهور کرد و تا انتهای دهه ۴۰ هسته سکونتگاههای فقیرنشین دیگری به‌تدریج در سطح شهر تشکیل شدند (ایراندوست و صرافی، ۱۳۸۵). نخستین مطالعات منسجم در زمینه سکونتگاههای غیررسمی شهر کرمانشاه در سال ۱۳۸۲ انجام گرفت که نشان داد ۱۳ سکونتگاه غیررسمی با بیش از ۲۷۰ هزار نفر جمعیت (۳۶٪ جمعیت شهر)، در این شهر وجود دارد که ۷۴٪ از کل جمعیت سکونتگاههای غیررسمی، در چهار محله بزرگ جعفرآباد، شاطرآباد، دولت‌آباد و کولی‌آباد ساکن شده‌اند (ایراندوست، ۱۳۸۹). در غرب شهر کرمانشاه ساخت چند واحد مسکونی در سال ۱۳۴۷ برای سیل‌زدگان کناره آبشوران به نخستین هسته سکونتگاه دولت‌آباد تبدیل شد. بیشتر این ساکنان اولیه در سالهای بعد و با احداث جاده کمربندی غربی کرمانشاه اجباراً جابجا شدند (ایراندوست، صرافی، ۱۳۸۶). دولت‌آباد با فعالیت یک باند واسطه و با اغماض نهادهای مرتبط و ضعف مدیریت شهری، در اواسط دهه ۱۳۵۰ تا ابتدای دهه ۱۳۶۰ گسترش یافت و رفته‌رفته تثبیت و به یک محله تقریباً رسمی و با بیشتر زیرساختهای موردنیاز تبدیل شد (همان). ساکنان دولت‌آباد عمدتاً از عشایر و روستاییان غرب استان کرمانشاه و جنوب استان کردستان (شهرستان کامیاران) هستند که غالباً در دهه ۶۰ و متأثر از جنگ تحمیلی به شهر مهاجرت کرده‌اند. محله دارای پیوندهای قومی قوی و از سرمایه اجتماعی برخوردار است و این موجب شده در مقایسه با برخی سکونتگاههای غیررسمی از کمترین بزه و مشکلات اجتماعی برخوردار باشد (پیشگاهی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۰).

شکل (۲) موقعیت دولت آباد در شهر کرمانشاه (سال ۱۳۹۲)

محلّه دولت آباد دارای شش زیر محلّه به نامهای اسلامیّه، سه راه شرکت، شرکت، چهل متری، بیست متری، ده متری و دو زیر محلّه متداخل کوچک به نامهای پشت مسجد امیر المومنین (ع) و پشت مسجد محمد المصطفی (ص) است.

یافته‌ها

مقایسه دگرگونی شاخصها

۱- شاخصهای اجتماعی

جمعیت

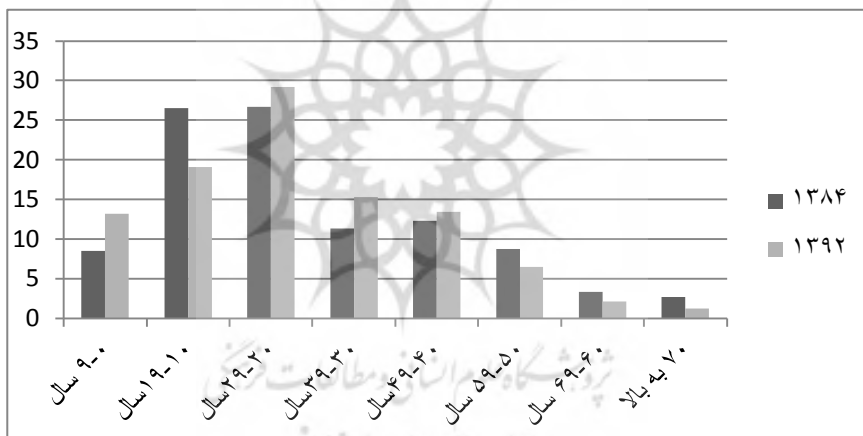
بررسی شاخصهای جمعیتی تغییرات مشخصی را نشان می‌دهد. بعد خانوار از ۵/۲ نفر در سال ۱۳۸۴ به ۴/۹ نفر در سال ۱۳۹۲ کاهش یافته و نسبت جنسی نیز در همین فاصله زمانی از ۱۲۱ به ۱۱۴ کاهش یافته است که نمایانگر تحول در ساختار جمعیتی است.

جدول (۱) تغییرات شاخصهای جمعیتی دولت آباد^۱

درصد باسواد	نسبت جنسی	میانگین سنی	بعد خانوار	
۸۰/۶	۱۲۱	۲۸/۸	۵/۲	۱۳۸۴
۹۰/۷	۱۱۴	۲۶/۵	۴/۹	۱۳۹۲
+۱۰/۱	-۷	-۲/۳۴	-۰/۳	تغییرات

جدول (۲) تغییرات گروههای سنی دولت آباد

۷۰ به بالا	۶۰-۶۹	۵۰-۵۹	۴۰-۴۹	۳۰-۳۹	۲۰-۲۹	۱۰-۱۹	۰-۹	
۲/۷	۳/۳	۸/۷	۱۲/۳	۱۱/۳	۲۶/۷	۲۶/۵	۸/۵	۱۳۸۴
۱/۲	۲/۱	۶/۵	۱۳/۴	۱۵/۳	۲۹/۲	۱۹/۱	۱۳/۲	۱۳۹۲
-۱/۵	-۱/۲	-۲/۲	+۱/۱	+۴	+۲/۵	-۷/۴	+۴/۷	تغییرات

شکل (۳) تغییرات گروههای سنی دولت آباد

۱. تمامی آمارهای سال ۱۳۸۴ مربوط به مطالعه ایراندوست (۱۳۸۶) است و آمار ۱۳۹۲ حاصل گردآوری نگارندگان است.

جدول (۳) تغییرات روابط و تعاملات اجتماعی ساکنان دولت آباد

گرفتن وسیله	تهیه جهیزیه	گرفتن مواد غذایی	حل مناقشات همسایگی	برگزاری مراسم	استفاده از آب برق و تلفن	پیدا کردن شغل	حمل و نقل	مراقبت از کودکان	
۷۷	۶	۵۳	۶۴	۷۶	۴۲	۵۰	۴۵	۶۵	۱۳۸۴
۵۵	۰	۵۴	۴۷	۶۱	۰	۹	۴۲	۳۳	۱۳۹۲
-۲۲	-۶	+۱	-۱۶	-۱۵	-۴۲	-۴۱	-۳	-۳۲	تغییرات

جدول (۴) تغییرات شاخصهای اشتغال و نوع مشاغل دولت آباد

نوع شغل							شاخصهای اشتغال			
کارمند و نظامی	مشاغل فنی و صنعتی	چوب‌دار و کشاورز	تعمیرکار اتومبیل	کارگر	راننده	شغل آزاد	درصد بیمه شده‌ها	بار تکفل عمومی	درصد بیکاری	
۱۷/۱	۵/۸	۱۴/۳	۵/۴	۲۵/۳	۸/۲	۲۳/۹	۳۴	۳/۵	۷۶	۱۳۸۴
%۱۳	%۷	%۴	%۶	%۲۰	%۱۵	%۳۵	۳۹	۳/۵	۷۷	۱۳۹۲
-۴/۱	۱/۲	-۱۰/۳	۰/۶	-۵/۳	+۶/۸	+۱۱/۱	+۵	۰	+۱	تغییرات

سرمایه اجتماعی

برای بررسی تغییرات سرمایه اجتماعی در همسایگیها بین سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ از مقایسه ۸ کنش اجتماعی، استفاده شده است. مقایسه شاخصهای این بخش برخلاف سایر شاخصها (اقتصادی و کالبدی) سیر نزولی را نشان می‌دهد که نمایانگر روند تثبیت و همگرایی با شهر است. اگرچه این تغییرات در اکثر نقاط کشور روی داده است، اما با توجه به اینکه این تعاملات اجتماعی یکی از مشخصه‌های مثبت گذشته این محله بوده است، این تغییرات محسوس‌تر بوده است. جدول شماره ۳ کاهش چشمگیر در میزان این روابط اجتماعی و همسایگی را در کل محله نمایان می‌کند. این کاهش در زمینه‌های مختلفی که شاخص ارتباط و تعامل اجتماعی ساکنان است، رخ داده است. بر این اساس سرمایه اجتماعی در سطح محله روبه کاهش است، مسئله‌ای که در سال ۱۳۸۴، نقطه قوت این سکونتگاه بوده است.

۲- شاخصهای اقتصادی

اشتغال

بررسی وضعیت اشتغال دولت‌آباد در سال ۱۳۹۲ نشان می‌دهد که ۲۰٪ جمعیت محله خانه‌دار، ۳۲٪ محصل، ۲۸٪ شاغل، ۳٪ بازنشسته و مستمری‌بگیر، ۸٪ بیکار و ۹٪ کمتر از ۶ سال هستند. همچنین در همین سال نرخ اشتغال در جمعیت بالای ۱۰ ساله ۷۷٪ و نرخ بیکاری ۲۳٪ است که نشان‌دهنده نسبت بالای بیکاری در این محله است. بررسی وضعیت اشتغال در سال ۱۳۹۲ در دولت‌آباد نشان می‌دهد که متوسط تعداد شاغلین برای هر خانوار ۱/۴ نفر است و بار تکفل عمومی ۳/۵ نفر و بار تکفل نظری ۲/۵ نفر است. نکته قابل توجه در تغییرات مشاغل، کمتر شدن میزان مشاغل مربوط به کشاورزی و دام بین سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ از ۱۴/۳ به ۴٪ و افزایش مشاغل آزاد در محله است. کاهش مشاغل کارگری از

۲۵٪ به ۲۰٪ و افزایش شغل رانندگی از ۸/۲٪ به ۱۵٪ بسیار چشمگیر است که ناشی از سیاست وامهای خرد اشتغال‌زایی است که بیشتر به خرید خودرو اختصاص داده شد. در مجموع روند تغییر مشاغل روند گذار از مشاغل روستایی و دستی به مشاغل آزاد و مسافرکشی را نشان می‌دهد. در این میان افزایش تعداد کارمندان نیز قابل توجه است. افزایش درصد بیمه‌شدگان در میان شاغلان نیز نشانه افزایش مشاغل رسمی ساکنان محله است.

تأمین مالی

از نظر تأمین مالی، افزایش بهره‌مندی از وام رسمی و بانکی به‌ویژه در بخش مسکن بین سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲، بسیار قابل توجه بوده است و تعداد افراد فاقد پس‌انداز منظم به شکل محسوسی کاهش یافته است که نشان‌دهنده روند رو به بهبود رسمیت یافتن در محله و شاخص مثبتی در بهسازی و ارتقاء اجتماع محلی به شمار می‌رود.

۳- شاخصهای کالبدی

کاربری اراضی

شاید بتوان نقطه قوت دولت‌آباد را در دارا بودن خدمات و تأسیسات نسبتاً کافی در داخل و نزدیکی به مراکز خدماتی مرکز شهر دانست. راههای عریض و کافی نیز از دیگر نقاط قوت این سکونتگاه است. ۴ بوستان کوچک و متوسط محلی، یک بهداری عمومی، دو آزمایشگاه طبی، چند پزشک عمومی، ۴ خیابان تجاری، یک بازار روز سرزنده، ۷ بازارچه، یک سینمای متروکه، یک سالن ورزشی، دو مرکز فرهنگی (کانون پرورش فکری و مرکز بسیج)، ۳ مسجد (۲ مسجد اهل تشیع و یک مسجد اهل سنت) و چند مرکز آموزشی در مقاطع مختلف، کاربریهای خدماتی اصلی دولت‌آباد را تشکیل می‌دهند که جوابگوی همه نیازهای ساکنان نیستند.

جدول (۵) تغییرات وضعیت تأمین مالی خانوار دولت آباد

نحوه پس انداز			انگیزه اخذ وام					خرید خودرو	وام ازدواج	ساخت یا خرید مسکن	خرید لوازم خانگی	سایر انگیزه‌ها	استفاده نکرده
سایر ابزارها	استفاده از بانک	فاقد پس انداز منظم	استفاده نکرده	سایر انگیزه‌ها	خرید لوازم خانگی	ساخت یا خرید مسکن	وام ازدواج						
۱	۸	۹۱	۷۰	۲۵	-	۲	۱	۲	۱۳۸۴				
۱۰	۴۷	۴۳	۵۸	۳	۶	۱۱	۱۶	۶	۱۳۹۲				
+۹	+۳۹	-۴۸	-۱۲	-۲۲	+۶	+۹	+۱۵	+۴	تغییرات				

شکل (۳) کاربری اراضی دولت آباد (سال ۱۳۹۲)

سرانه کاربریهای گوناگون در جدول (۶) نشان داده شده است. این سرانه‌ها برای برخی از کاربریها همچون کاربریهای مسکونی، معابر، آموزشی و تجاری قرابت بیشتری نسبت به سایر کاربریها به استانداردهای مربوطه دارند.

جدول (۶) کاربری اراضی دولت آباد (سال ۱۳۹۲)

سرايه	مساحت (مترمربع)	کاربري
۳۴/۸	۳۳۰۶۶۱۵	مسكوني
۰/۰۰۶۷	۶۴۵	مهدكودك
۰/۷۲	۶۸۴۰۵	دبستان
۰/۶۹	۶۵۸۱۵	راهنمائي
۰/۲۶	۲۴۷۴۰	ديبرستان
۰/۰۹۱	۸۷۰۶	فني و حرفه‌اي و آموزش عالي
۰/۴	۳۸۲۸۶	اداري و انتظامي
۰/۱۶۵	۱۵۷۱۴	تاسيسات و تجهيزات
۱/۶۸	۱۵۹۸۸۵	تجاري
۰/۴	۳۸۰۶۵	درماني
۰/۰۲	۱۹۱۲	بهداشتي
۰/۳۱	۲۹۴۶۲	مذهبي
۰/۰۳۶	۳۴۵۰	فرهنگي
۰/۰۶۱	۵۸۴۸	ورزشي
۰/۱	۹۵۸۴	مختلط - تجاري مسكوني
-	-	جهانگردی - پذیرایی
-	-	صنعتي
۰/۰۰۳۶	۳۴۵	حمل و نقل و انبار
۰/۲۱	۲۰۷۶۹	فضاي سبز
-	-	گورستان
۰/۰۳۴	۳۲۷۵	زمين خالي و فضاي ذخيره
۲۲/۶۴	۲۱۵۱۳۳۹	شبكه معابر
۶۲/۴۶	۵۹۵۲۱۷۰	مجموع

جدول (۷) تغییرات نوع واحد مسکونی، نحوه تصرف، نوع سند و تعداد طبقات در دولت آباد

دارای مجوز و پایان کار	تعداد طبقات			نوع سند مالکیت			نوع تصرف مسکن			الگوی مسکن			
	۳ طبقه و بیشتر	۲ طبقه	۱ طبقه	قولنامه دستی	قولنامه بنگاهی	سند کامل	مالک	مستأجر	روابط دیگر	چند خانواری	مستقل بدون حیاط	مستقل با حیاط	
۲۴	۲	۱۱	۸۷	۳	۹۳	۴	۷۵	۲۵	۰	۲۲	۱۰	۶۸	۱۳۸۴
۳۸	۱۳	۱۸	۶۹	۲۶	۵۹	۱۵	۵۸	۴۰	۲	۱۳	۱۷	۷۰	۱۳۹۲
+۱۴	+۱۱	+۷	-۱۸	+۲۳	-۳۴	+۱۱	-۱۷	+۱۵	+۲	-۹	+۷	۲	تغییرات

مسکن

بررسی تحول واحد مسکونی (جدول ۷) نشان می‌دهد که از واحدهای چند خانواری به نحو روشنی کاسته شده و به واحدهای مسکونی مستقل بدون حیاط افزوده شده است. این تحول عمدتاً ناشی از ساخت طبقه دوم مسکن و بهبود شرایط ساخت و ساز در محله بوده است، چنانکه خانه‌های ۳ طبقه و بیشتر ۱۱٪ و دو طبقه ۷٪ در سطح محله افزایش یافته است. شاید به همین دلیل هم میزان مستأجر در سطح محله افزایش قابل توجهی داشته و از ۲۵٪ به ۴۰٪ رسیده است که می‌تواند دلیلی بر رونق محله به‌شمار آید. همچنین افزایش نوع سند

مالکیت از نوع سند کامل از ۴ به ۱۵٪، شاخص بسیار خوبی برای بهبود امنیت تصرف سکونت است، اما در این میان افزایش نسبت قولنامه دستی قابل توجه است که باید علت آن بررسی شود، اگرچه پیوندهای قومی می‌تواند بر این امر مؤثر باشد.

بررسی شاخص مساحت مسکن، افزایش چشمگیر زیربنا (۷۶ متر) و متوسط مساحت قطعات (۴۱ متر)، بهبود اساسی برخورداری در بخش مسکن را بین سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲، نشان می‌دهد (جدول ۸). همچنین در همین مدت به نحو محسوسی از فراوانی قطعات کمتر از ۶۰ مترمربع کاسته شده و بر قطعات ۱۲۰ تا ۲۰۰ مترمربعی افزوده شده است؛ این تحول عمدتاً ناشی از تحول داخلی محله منتج از تجمیع قطعات در چند ساله اخیر است که نشانه‌ای در تأیید بهبود وضعیت اقتصادی محله است. میزان و نسبت مسکن دارای جواز و پایان کار هم به شکل قابل توجهی افزایش یافته است.

به همین ترتیب شاخصهای زیربنا و اتاق برای خانوار هم در بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲، بهبود یافته است. در این مدت تراکم خانوار در واحد مسکونی کاهش یافته است و تراکم نفر در اتاق نیز کاهش یافته است.

تحلیل نحوه خرید زمین و مسکن نشان می‌دهد که در بازه زمانی مورد بررسی شیوه اولیه دلالی زمین به تدریج کنار رفته و همچنین نکته قابل توجه در این زمینه کاهش نقش اقوام و آشنایان در خرید زمین و مسکن بوده است. در نحوه تهیه مسکن هم افزایش ساخت با کارگر فامیلی و خودیاری ساخت مسکن و کاهش خرید خانه قابل توجه بوده است.

همچنین در این مدت تقریباً تمامی شاخصهای مربوط به بهسازی مسکن بهبود قابل توجهی یافته‌اند که نمایانگر ارتقای اقتصادی محله و بهبود شرایط مسکن است؛ نقاشی ساختمان، بهسازی تأسیسات آب و برق، افزودن اتاق و ناماسازی چشمگیر بوده است.

جدول (۸) تغییرات زیربنا و مساحت مسکن در دولت آباد

بیشتر از ۲۰۰ متر	۱۲۰-۲۰۰ متر	۶۰-۱۲۰ متر	کمتر از ۶۰ متر	متوسط مساحت قطعات	متوسط زیربنای مسکونی	
۱	۱۴	۴۶	۳۹	۹۴	۷۲	۱۳۸۴
۶	۲۹	۴۸	۱۷	۱۳۵	۱۴۸	۱۳۹۲
+۵	+۱۵	+۲	-۲۲	+۴۱	+۷۶	تغییرات

جدول (۹) تغییرات سرانه‌های مسکن دولت آباد

خانوار در واحد مسکونی	متوسط فضای باز برای هر نفر	متوسط فضای باز برای خانوار	متوسط مساحت زمین	زیربنا برای هر نفر	زیربنا متوسط هر خانوار	اتاق برای خانوار	نفر در اتاق	
۱/۳	۴/۳	۲۲/۴	۹۴/۷	۱۳/۹	۷۲/۳	۲/۳۸	۲/۱	۱۳۸۴
۱/۱۶	۸/۳۶	۴۱	۱۳۵	۲۶/۱	۱۴۸	۲/۴۱	۲/۰۴	۱۳۹۲
۰/۱۳	+۴/۰۶	+۱۸/۰۶	+۴۰/۳	+۱۲/۲	+۷۵/۷	+۰/۰۳	-۰/۰۶	تغییرات

جدول (۱۰) تغییرات نحوه تهیه مسکن و خرید مسکن دولت آباد

نحوه خرید زمین و مسکن					نحوه تهیه مسکن				
دلال	فامیل و آشنایان	بنگاه	افراد محلی	آشنایی با مالک	ساخت با معمار و بنا	ساخت با کارگر فامیلی	خرید خانه	ساخت خانوادگی	
۷	۱۴	۶۲	۶	۱۱	۱۱	۲	۸۰	۶	۱۳۸۴
-	۵	۶۲	۱۴	۱۹	۷	۱۰	۶۹	۸	۱۳۹۲
-۷	-۹	۰	+۸	+۸	-۴	۷	-۱۱	+۲	تغییرات

جدول (۱۱) تغییرات شاخصهای مسکن در دولت آباد

نماسازی	اتاق جدید	الحاق حمام	آشپزخانه جدید	طبقه جدید	نقاشی ساختمان	بهسازی لوله کشی	بهسازی برق کشی	تعمیر سقف	دیوار جدید	یکی از موارد	
۱۰	۳	۱۶	۱۱	۷	۱۹	۱۲	۷	۱۲	۱۴	۵۸	۱۳۸۴
۱۹	۱۸	۱۴	۱۰	۹	۴۰	۲۹	۳۰	۲۶	۲۷	۵۷	۱۳۹۲
+۹	+۱۵	-۲	-۱	+۲	+۲۱	+۱۷	+۲۴	+۱۴	+۱۳	-۱	تغییرات

جدول (۱۲) تغییرات تسهیلات مسکن در دولت آباد

کولر	توالت	حمام	آشپزخانه	گاز شهری	تلفن	برق	آب	
۵۰	۹۸	۸۸	۶۶	۹۴	۹۰	۹۳	۹۹	۱۳۸۴
۹۸	۱۰۰	۹۹	۹۷	۹۹	۹۶	۱۰۰	۱۰۰	۱۳۹۲
۴۸	۲	۱۱	۳۱	۵	۶	۷	۱	تغییرات

جدول (۱۳) تغییرات مالکیت تسهیلات زندگی خانوارهای دولت آباد

رایانه	ضبط صوت	دریافت کننده ماهواره	ماشین لباسشویی	یخچال	جارو برقی	اجاق گاز	ویدئو و سی دی	تلویزیون	رادیو	چرخ خیاطی	دوچرخه	موتور سیکلت	خودرو	
۹	۴۳	۹	۱۵	۹۰	۶۰	۷۸	۷۰	۹۱	۴۸	۳۴	۲۵	۱	۲۶	۱۳۸۴
۴۳	۶۰	۶۰	۴۶	۱۰۰	۹۲	۹۹	۶۵	۹۶	۵۲	۶۹	۲۱	۷	۶۶	۱۳۹۲
+۳۴	+۱۷	+۵۱	+۳۱	+۱۰	+۳۲	+۲۱	-۵	+۵	+۴	+۳۵	-۴	+۶	+۴۰	تغییرات
۵	۱۴	۳/۵	۴	۱۵	۱۷	۱۶	۱۳	۱۶	۱۸	۱۱	۹	۴	۱۲	قدمت (سال)

تسهیلات مسکن و زندگی

بررسی وضع و تحول میزان برخورداری از تسهیلات زندگی نیز وضعیت و روند مثبتی را نشان می‌دهد. تقریباً در تمام موارد، تحول برخورداری از تسهیلات، طی سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲، روند مثبتی را طی کرده و در همه موارد به ۱۰۰٪ برخورداری رسیده و یا نزدیک شده است؛ در این میان رشد برخورداری از کولر، حمام و آشپزخانه بسیار چشمگیر بوده است. این شرایط نیز نمایانگر روند روبه بهبود برخورداری در سطح محله بوده است که در مواردی با توجه به فاصله زمانی هشت ساله، روند بسیار قابل توجه است.

همچنین میزان برخورداری از تسهیلات زندگی در بین ساکنان نیز در این سالها افزایش قابل توجهی داشته است. این تغییرات برای تسهیلاتی مانند یخچال، اجاق گاز و تلویزیون و خودرو بسیار درخور توجه بوده است. نکته جالب اینکه بیشترین میزان تغییر در مالکیت خودرو رخ داده که از ۲۶٪ به رقم قابل توجه ۶۶٪ رسیده است که با اقتصاد و اشتغال محله ارتباط مستقیم دارد. افزایش ۳۱ درصدی مالکیت ماشین لباسشویی و ۳۲ درصدی جاروبرقی، حاکی از تغییر سبک زندگی ساکنان است. افزایش ۳۴ درصدی برخورداری از رایانه به دلیل تغییر سبک زندگی از یک سو و افزایش سطح سواد ساکنان از دیگر سوی است. افزایش ۵۱ درصدی برخورداری از دریافت کننده ماهواره در هشت سال گذشته نیز قابل توجه است.

بحث

سکونتگاه دولت آباد در شهر کرمانشاه از سکونتگاههای غیررسمی مهم و پرجمعیت این شهر است که در دهه گذشته دگرگونی و تحول قابل توجهی را تجربه کرده که عموماً نمایانگر روند مثبت بهبود و ارتقای مسکن و سطح زندگی در این محله است. مقایسه شاخصهای بررسی شده میان سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲، به روشنی روند بهبود زندگی در این محله در این فاصله هشت ساله را نشان می‌دهد. این محله روند تثبیت و ادغام در شهر را

به روشنی و به شکل محسوسی طی کرده است و به همین دلیل از لحاظ دسته‌بندی مشترک استاکس و سازمان ملل می‌توان آن را یک سکونتگاه امید دانست. همچنین از مقایسه شاخصهای اقتصادی در طول دوره نیز می‌توان اکثریت ساکنان را در دسته‌های جوینده تثبیت موقعیتی و جوینده پایگاه درآمدی متوسط قرارداد. اگرچه محله دولت‌آباد غربی‌ترین محله شهر کرمانشاه است و از لحاظ کالبدی در حاشیه شهر قرار دارد اما با مقایسه وضعیت کنونی این محله با مشخصات محله‌های حاشیه‌نشین، نمی‌توان چنین عنوانی را به آن داد، زیرا پیوند (فیزیکی - اجتماعی - اقتصادی) این محله با کلیت شهر و به‌ویژه با مرکز شهر روزبه‌روز مستحکم‌تر شده است. از طرف دیگر وجوه گوناگون چهارگانه اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی رویکرد توانمندسازی در دوره هشت ساله مورد بررسی تغییرات محسوسی داشته است. افزایش جمعیت گروه‌های سنی میانه، کاهش بعد خانوار و نسبت جنسی، از یک طرف و کاهش سرمایه اجتماعی از طرف دیگر، نشان‌دهنده گرایش اجتماعی و فرهنگی این محله به فرهنگ شهری است. با وجود اینکه کمیت اشتغال در محله تغییر چندانی نداشته است اما افزایش کیفیت آن و بهبود وضعیت مالی ساکنان، روند مثبت اقتصادی محله را نشان می‌دهد. مسکن به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه سکونتگاههای غیررسمی در این محله در همه جنبه‌های خود دارای بهبودهای چشمگیری بوده است. تسهیلات مسکن و زندگی نیز همانند خود مسکن، به‌صورت چشمگیری بهبود یافته‌اند. باوجود این تغییرات مثبت در زمینه مسکن اما هنوز از لحاظ کاربری اراضی مشکلات فراوانی وجود دارد. با توجه به عوامل یاد شده می‌توان اولویت برنامه توانمندسازی آینده محله را بر روی دو زیر بخش کاربری اراضی و فرهنگی دانست. به نظر می‌رسد که بر اساس گفته‌های ترنر روند بهبود درون‌زای محله مفید بوده است و با دخالت حداقلی دولت می‌توان روند این بهبودها را شتاب بخشید.

- احسن، م.، نیرومند، م. و کازرانی، س. ر. (۱۳۵۱). *حاشیه نشینان همدان و کرمانشاه*. بخش جامعه‌شناسی مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشگاه تهران.
- ایراندوست، ک. (۱۳۸۶). *اسکان غیررسمی جلوه‌ای از توسعه ناپایدار شهری*. رساله دکترای منتشر نشده، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ایراندوست، ک. و صرافی، م. (۱۳۸۶). یأس و امید در سکونتگاه‌های غیررسمی: نمونه موردی شهر کرمانشاه. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ۷ (۲۶)، ۲۰۱-۲۲۱.
- ایراندوست، ک. (۱۳۸۹الف). *سکونتگاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشیه‌نشینی*، تهران، چاپ دوم، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
- ایراندوست، ک. (۱۳۸۹ب). مرور تجربه کوتاه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی نمونه شهر کرمانشاه. *جغرافیا و توسعه*، سال ۸ (۲۰)، ۵۹-۷۸.
- پاتر، ار. و ایونز، بی. وی. ال. (۱۳۸۴). *شهر در جهان در حال توسعه*. ترجمه کیومرث ایراندوست و دیگران: تهران: انتشارات سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور.
- پیران، پرویز (۱۳۸۱). باز هم در باب اسکان غیررسمی؛ تجربه شیرآباد زاهدان. *فصلنامه هفت شهر*، سال ۳ (۸-۹): ۷-۲۴.
- پیران، پ. (۱۳۶۷الف). شهرنشینی شتابان و ناهمگون-۵: آونک‌نشینی در تهران. *ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی*، شماره ۱۸، ۳۲-۳۵.
- پیشگاهی فرد، ز. و همکاران. (۱۳۹۰). تحلیل جغرافیایی کانونهای جرم‌خیز جرایم مرتبط با مواد مخدر در شهر کرمانشاه. *مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه‌ای*، سال ۳ (۱۱)، ۷۵-۹۶.
- مهندسان مشاور تدبیر شهر (۱۳۸۲). *مطالعات امکان‌سنجی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمانشاه*.
- توانگر، ف. (۱۳۹۰). *بررسی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی مطالعه موردی کرمانشاه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده، دانشگاه تهران.
- حاج یوسفی، ع. (۱۳۸۰). حاشیه‌نشینی شهری و فرآیند تحول آن (قبل از انقلاب اسلامی). *فصلنامه هفت شهر*، سال ۳ (۸)، ۱۲-۲۴.

- خاتم، ا. (۱۳۸۲). سهم دولت در طرحهای توانمند سازی و بهسازی محله "تجربه جعفرآباد کرمانشاه". *فصلنامه هفت شهر*، سال ۳ (۹-۸)، ۳۳-۴۲.
- خضرای، ف. (۱۳۸۱). توانمندسازی در اسکان غیررسمی؛ تجربه زاهدان، *فصلنامه هفت شهر*، سال ۳ (۹-۸)، ۵۴-۶۳.
- دوستو، ا.ج. (۱۳۸۵). *راز سرمایه*. ترجمه فریدون تفضلی، تهران: نشر نی.
- صراف، م. (۱۳۸۲ الف). به سوی تدوین راهبرد ملی ساماندهی غیررسمی؛ از پراکنده کاری گزینش تا همسویی فراگیر. *فصلنامه هفت شهر*، سال ۳ (۹-۸)، ۳-۶.
- صراف، م. (۱۳۸۲ ب). *بازنگری ویژگیهای اسکان خودانگیخته در ایران؛ در جستجوی راه کارهای توانمندسازی در حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی* (مجموعه مقالات). دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
- علالدینی، پ. و همکاران. (۱۳۹۰). ارتقای وضعیت رفاهی اهالی سکونتگاههای غیررسمی در ایران. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، دوره ۱۱ (۴۱)، ۶۹-۹۰.
- لادن، ع. و رزقی شیرسوار، ه. (۱۳۸۸). دلایل حاشیه‌نشینی در کلانشهر تهران. *فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، سال اول (۳)، ۶۳-۸۰.
- مشکینی، ا.، پرهیز، ف. و تفکری دوبخش‌سری، ا. (۱۳۸۹). تحلیلی بر سکونتگاههای امید و یأس در کلانشهرهای جهان در حال توسعه با رویکردی اقتصادی. *فصلنامه هفت شهر*، دوره ۲ (۲۹-۳۰)، ۳۱-۵۳.
- ورولین، ا.ج. (۱۳۸۹). رویای بهسازی سکونتگاههای فرودست شهری. ترجمه محمد وهابی، *فصلنامه هفت شهر*، دوره ۲ (۲۹-۳۰)، ۶۷-۸۱.
- Montejano Castillo, M. (2007). Processes of consolidation and differentiation of informal settlements: case study Ciudad Nezahualcoyotl, Mexico City. Available from: http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2008/3575/pdf/Kap_01.pdf. Accessed In September 16, 2012
- Malusuradi, F. & Occhipinti, G. (2003). *Informal settlements upgrading: The Gececondus in Ankara*. 39th ISoCaRP congress, Cairo.
- Marx, C. D. (2007). *Informal land markets work for poor people? An assessment of three metropolitan cities in South Africa*. Islanda institute.
- Perlman, J. (2010). *Favela: Four decades of living on the edge in Rio de Janeiro*. London: Ooxford University press